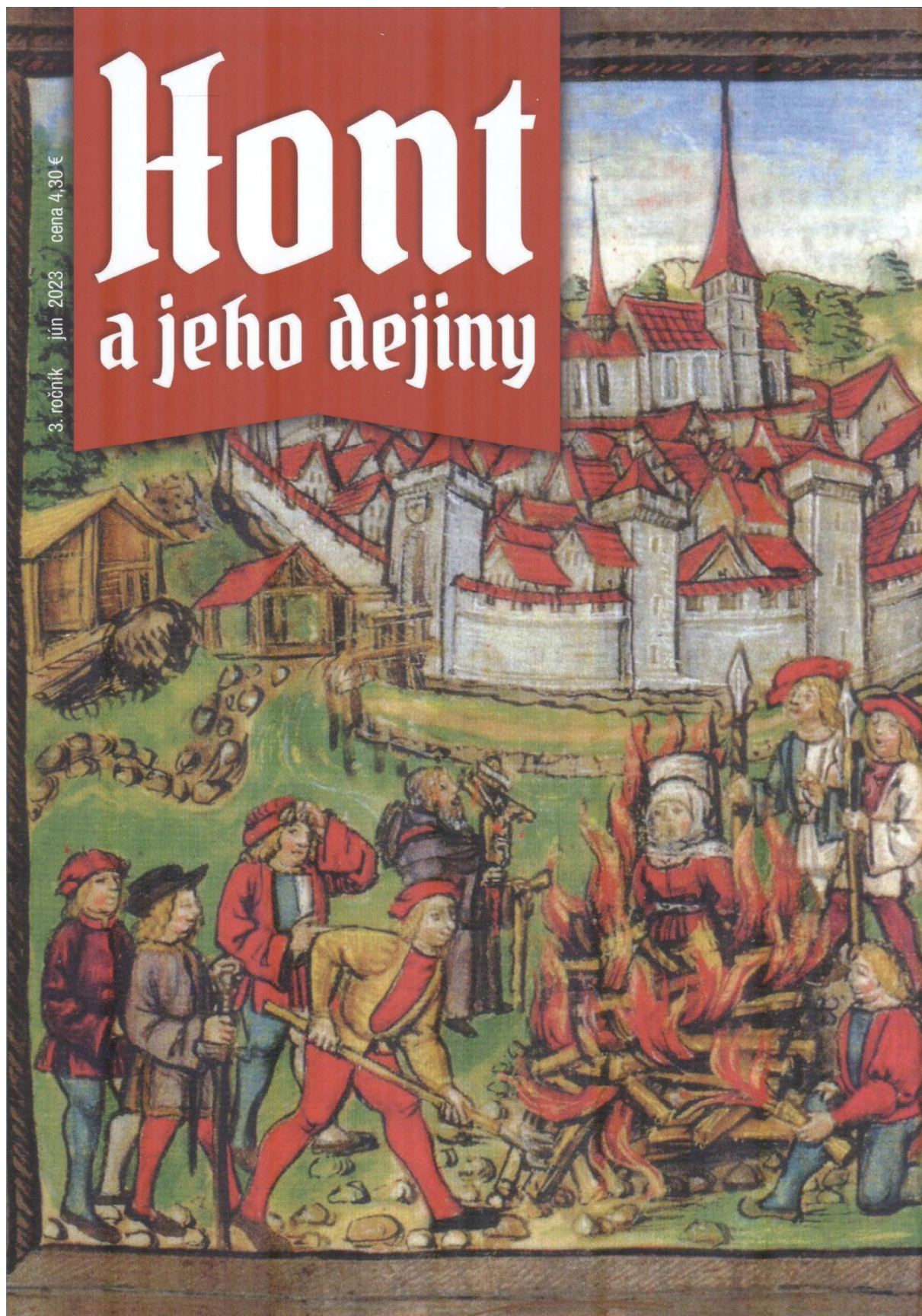

3. ročník jún 2023 cena 4,30 €

Hont

a jeho dejiny

Hont a jeho dejiny

Vedecko-populárny časopis o dejinách a kultúre Hontu

Vydáva	Hont a jeho dejiny, o.z.
Adresa redakcie	Lesenice 238, 991 09 Lesenice tel: +421 908 694 917 IČO: 53 618 556
Šéfredaktorka	Eva Lucia Rehaneková
Zodpovedný redaktor	Mgr. Erik Koncz
Jazyková redaktorka	Eva Lucia Rehaneková Romana Beňušová
Odborný redaktor	Mgr. Erik Koncz
Grafická úprava	Mišo Šesták
Asistentky redakcie	Mgr. Lucia Bandziová Mgr. Petra Palíková Kohútová
Recenzenti odbornej sekcie	Mgr. Tomáš Janura, PhD. PhDr. Jozef Labuda, CSc.
Tlač	Alfa print, s.r.o.
Registrácia	ISSN 2729-8833

Cena 1. čísla: 4,30€

(táto cena sa môže u jednotlivých predajcov líšiť)

Predplatné vybavuje: Hont a jeho dejiny, o.z., Lesenice 238, 991 09 Lesenice.

Objednávky a reklamácie: Mgr. Erik Koncz, tel. +421 908 694 917, email: hontdejiny@gmail.com redakcia@hontdejiny.sk

Cena predplatného: na rok 2023 - 15€

Nevyžiadané rukopisy sa nevracajú. Copyright - Hont a jeho dejiny. Všetky práva vyhradené. Na všetky príspevky sa vzťahuje autorské právo. Za obsah textov a obrázkov zodpovedajú autori. Redakcia sa nemusí stotožňovať s ich názormi. Vydavateľ si vyhradzuje právo na skrátenie a formálnu úpravu textu, ako aj na ich jazykovú úpravu. Vydavateľ si tiež vyhradzuje právo na umiestnenie inzercií a reklamných článkov, pokiaľ nebolo dohodnuté ich umiestnenie so zadávateľom. Za obsah a pravdivosť inzerátov a reklamných bannerov zodpovedajú zadávatelia kampaní. Rukopis zadaný do tlače 31. 5. 2023

Predná obálka: Poprava čarodejnice v meste Willisau vo Švajčiarsku v roku 1447. Výjav z Lucernskej kroniky. Zdroj: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c0/Willisau_1447.JPG

Milí čitatelia a priatelia,

držíte v rukách v poradí už siedme číslo časopisu Hont a jeho dejiny, ktoré vzniklo vďaka vašej podpore nášho projektu na portály startlab.sk. Už tretíkrát sme pomocou crowdfundingovej kampane dokázali vyzbierať finančné prostriedky na vydanie celého ročníka jediného vedecko-populárneho časopisu o dejinách a kultúre Hontu. Za pomoc ďakujeme aj všetkým, ktorí nám pomohli s kampaňou. Menovite: OZ Priatelia histórie Novohradu; OZ Rondel; Olej Hont; Včelia farma Katka; VeDľa; Mesto Krupina; Obec Lesenice; Katedra histórie UMB; Historický ústav a Archeologický ústav SAV v.v.i.

V objavovaní dejín Hontu po storočiach pokračujeme aj v aktuálnom čísle časopisu. Sedemnásť storočie v Uhorsku sa nieslo v znamení protiosmanských bojov a náboženských konfliktov, ku ktorým sa pridali stavovské povstania. Táto turbulentná doba sa významne odrazila aj na pomeroch v Honte. Jej udalosti podmienili zrod významných osobností, veľké bitky, náboženstvom podmienené prenasledovania a fanatické upalovanie čarodejníč. Mohli by sme konštatovať, že udalosti 17. storočia významne zmenili tvár a smerovanie Hontianskej stolice.

Kultúrna sekcia sa tentokrát zamerala na drevo, ako materiál tradičnej ľudovej výroby. K tejto téme sme už uverejnili krátky rozhovor s rezbárom Jožkom Fojtíkom, ktorý nájdete na stránke časopisu www.hontdejiny.sk/rezbarfojtik. Téma rezbárstva je zastúpená aj v Historickej pamäti, v ktorej sme sa tiež snažili priblížiť konkrétny čarodejnický proces.

Ďakujeme všetkým, ktorí nás podporujú, pomáhajú nám a veria našej myšlienke.

Eva Lucia Rehaneková a Erik Koncz
Zakladatelia časopisu

Obsah

Aktuality z historicko-kultúrneho diania v Honte

- 3 Hrušovský keľavník - Po chodníku zbojníka Šiša Pištu
- 4 Sepulkrálna architektúra a umenie v Krupine
- 5 Festival Stredovek 2. ročník
- 6 Kam do múzea v Honte
- 7 Podujatia v múzeu Andreja Sládkoviča v roku 2023

Odborná sekcia

- 8 Čarodejnícke procesy v Krupine do roku 1700
- 13 Michal Bory - úspešný úradník alebo démonický karierista?
- 19 Osmansko-habsburská vojna v rokoch 1663 – 1664
- 23 Meštiansky dom v Krupine
- 28 Prenasledovanie evanjelikov v Honte v zrkadle osudov kňazských osobností

Historická pamäť

- 33 Ako Demandickovci advokátom kabáty kupovali
- 39 Proces s Katrušou Kohútkou
- 42 „Banskoštiavnický betlehem“ – mesto s dušou
- 47 Za tajomstvami čabradského podhradja

Kultúra

- 51 Ľudová výroba: Drevo
- 57 Zrubové ľudové stavby v Honte
- 62 O dvojrezidenčnosti hrušovských lazníkov

Tajomstvá v názvoch ukryté

- 65 Senohrad
- 68 Dudince

Jaromír Krško

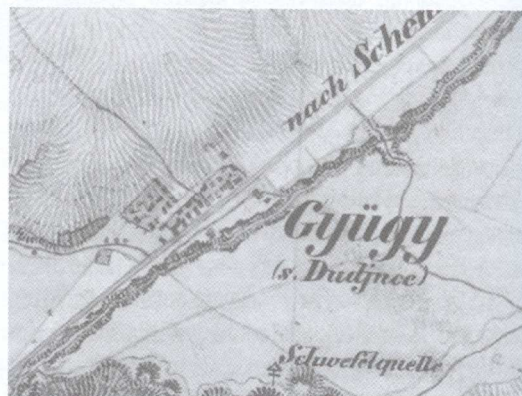
Dudince

Kúpeľné mesto Dudince leží na juhu stredného Slovenska v okrese Krupina, v regióne Hont. Chotár obce je rovinatý a leží v nadmorskej výške 144 m. n. m. na rozhraní Štiavnických vrchov, Krupinskej planiny a Ipeľskej pahorkatiny. Cez mesto prechádza pôvodná významná dopravná tepna Magna via spájajúca sever Európy s juhom – dnes je to cesta I/66 a E 77.

História Dudinciev je bezprostredne spojená s výskytom liečivých prameňov a kúpeľníctvom. Do prostredia žriedel s horúcou liečivou vodou je zasadený aj príbeh o víle Dudinke, podľa ktorej mesto dostalo svoje pomenovanie.

Najstaršou zmienkou o obci je záznam z roku 1284, v ktorom sa Dudince uvádzajú v podobe *Dyud*, v roku 1343 sa spomínajú ako *Gywg*, v roku 1511 ako *Gywgh utraque* (Kropilák, 1977, s. 365). Zápis z roku 1511 (*Gywgh utraque*) má význam „oboje Dudince“ a potvrdzuje fakt z listiny z roku 1301, v ktorej „predáva šľachtic Bede svoj majetok Gyug (Staré Dudince) svojmu strýkovi Tobiašovi a ako svedkovia sú uvedení šľachtici z Merey (Merovce dnes časť Dudince). V popise hraníc predaného majetku sa potom uvádza, že hranicou medzi Merey a Gyug je akýsi zvláštny kamenný vršok, na ktorého vrchole je jazierko.“. V tejto listine sa spomínajú dve od seba oddelené osady – Horné a Dolné Dudince, čo je opäť dôležitý údaj pre vysvetlenie formy názvu Dudince ako pomnožného podstatného mena.

Neskoršie názvy Dudinciev pochádzajú z roku 1773 – tu sú zapisované v slovenčine ako *Dudince*, v maďarčine *Gyógy* a v nemčine *Dudintze*. V roku 1786 sú uvedené názvy *Dudincze*, *Gyógy*, 1808 *Gyügy*, *Du-*

Dudince na druhom vojenskom mapovaní 1819 - 1869.
Zdroj: www.maps.arcanum.com

dínce, *Djudince*, *Gyugyincze*, v rokoch 1863 a 1895 – 1913 bola len maďarská podoba *Gyügy*, 1873 – 1892 *Gyügy*, v roku 1920 bola kodifikovaná nárečová podoba *Ďudince* a od roku 1927 dodnes existuje kodifikovaná podoba *Dudince*.

Tzv. Rímske kúpele v Dudinciach.

Zdroj: <https://www.napalete.sk/rimske-kupele-v-dudinciach-nevybudovali-romanai/>

Újklad názvu:

Existuje niekoľko názorov o pôvode názvu Dudince. Prvý výklad sme už spomenuli – ľudová etymológia veľmi často pracuje s príbehom, v ktorom vystupuje postava a jej meno tvorí základ názvu osady, vrchu, rieky, prameňa alebo iného objektu. Podľa tejto povesti bol názov Dudince motivovaný menom víly Dudinky, ktorá strážiла vzácne liečivé pramene a zachránila syna rímskeho vojvodu Aquilla Aquilliana.

K vedeckým výkladom patrí názor slavistu J. Stanislava (1999), ktorý odvodzuje názov Dudince z osobného mena *Duda*, ku ktorému sa pridala prípona *-ince* používajúca sa pri tvorbe osadných názvov (ojkoným). Maďarská forma *Gyógy* [Dód] vznikla len odstránením slovenskej prípony *-ince*. Názor o motivácii osobným menom spomína aj trojica autorov I. Lutterer – M. Majtán – R. Šrámek v knihe *Zeměpisná jména Československa* (1982, s. 90) s konštatovaním, že motivácia osobným menom *Duda*, označujúca „osadu Dudových ľudí“ je zastaraná. Okrem tohto názoru je tu

uvedená aj etymológia s motiváciou apelatívom *dud-* vo význame *jama, údolie*, ku ktorému sa takisto pridala prípona *-ince*. M. Kálal uvádza apelatívum *duda* ako synonymum k slovu *prieluba*: „1) vysekaný otvor v lede; syn. *duda*, 2) prehrada v stodole...“. Apelatívum *duda* označovalo väčší otvor vysekaný do širokého kmeňa stromu, ktorý slúžil ako obruba minerálneho prameňa, čím sa vytvorila priehlbina s minerálnou vodou. R. Krajčovič (2008) vo svojom výklade spomína aj sloveso *dudať* s významom *dudlať, klototať, bublať*, resp. vydávať takéto zvuky (o vode). Priestor v skalnatom (travertínovom) prostredí, v ktorom minerálne pramene vydávajú bublavý, kloktavý zvuk, označuje R. Krajčovič apelatívom *dudinec* a keďže v zápise z roku 1301 sa spomínajú Dolné a Horné Dudince, na označenie obce sa použilo množné číslo.

Zvláštnosťou je nárečová podoba názvu – *Đudince* [Đudince], ktorá sa používala aj v administratívnom označení po roku 1920. Táto výslovnosť vznikla tzv. asimiláciou (spodobovaním) na diaľku – mäkkosť

(v poradí) druhého d spôsobila neskoršiu mäkkosť aj prvého d, čo viedlo k výslovnostnej podobe Ďudince. Túto podobu prebrala aj maďarská administratíva, pretože zápisy *Gyógy, Gyügy, Gyugyincze* sa vyslovujú ako [Dúd, Ďud, Ďudince].

Poveš' o víle Ďudinke

Keď rímske légie prekročili Dunaj a dostali sa až k brehom rieky Hron, dal rímsky vojvodca Aquilla Aquillius postaviť svoj tábor neďaleko dnešných Dudinciev. Tu mu okrem jeho verných vojakov robili spoločnosť aj jeho manželka a syn, zdroj neprestajnej otcovej radosti a pýchy.

Jednej teplej letnej noci dopadol na tvár spiaceho chlapca strieborný mesačný lúč. Chlapec sa niekoľkokrát nepokojne pomrivil, napokon ticho nečujne vstal a bez toho, aby otvoril oči, námesačný vyšiel zo stanu. Sotva sa nohami ľahučko dotýkal zeme, priťahovaný tajomnou silou mesiaca.

Vojvodca Aquillius mal tej noci nepokojný spánok. Ťaživé sny nadráno ho prebudili skôr ako obyčajne. Prekvapene zistil, že posteľ jeho syna je prázdna a ihneď

dal biť na poplach. V prvej chvíli sa nazdal, že mu syna v noci uniesli nepriateľskí vojaci. V tom však svoj pohľad upriamil na obzor a v rannom svite zbadal blednúci mesiac v splne. „Mesiac ho vytiahol! Je námesačný, presne ako jeho matka...“, pomyslel si Aquillius.

A vydal rozkaz, aby jeho légie prehľadali celé okolie, husté lesy aj húštiny. Neďaleko tábora, na úpätí jedného kopca, sa čudne kúdolili zapáchajúce pary z teplých prameňov. Tam sa vydal sám vojvodca Aquillius. Medzi vysokým rákosím objavil kruhovitú žriedla, v ktorých ustavične bublala neobyčajná voda. Márne blúdil a triasol sa strachom, čo ak sa synček v niektorom prameni utopil.

Keď už strácal všetku nádej, tu z čista-jasna ozval sa zvonivý ženský hlas, ale nikoho nevidel: „Stoj, Aquillius! Vidím, že veľmi trpíš. Viem, stratil sa ti jediný syn, dedič tvojho bohatstva a slávy...“ Vtom sa z najbližšieho prameňa vyvalil oblak pary, a keď sa rozplynul, stála pred ním v dúhovom šate víla.

„Kto si? A kde je môj syn?“, pýtal sa víly prekvapený vojvodca. „Zaveď ma k nemu a ja ti zložím k nohám všetko svoje bohatstvo!“

Kostol Panny Márie Kráľovnej pokoja v Dudinciach.

Zdroj: <https://kupele.dudince.info/samosprava-a-urad/>

„Som víla Dudinka, patrónka týchto prameňov. Ne-potrebujem tvoje bohatstvo. Ale ak mi ihneď odprisa-háš, že prepustiš na slobodu všetkých tvojich zajatcov, moje verné deti tohto kraja, zachrániš život svojho syna!“

Aquillius neváhal a dal víle svoj sľub. Tá ho zavied-la k drobným jazierkam s mŕtvou hrdzavou vodou. Na brehu jedného z nich ležal bez známkov života stratený vojvodov syn. Zúfalý otec klesol k nehybnému telu. Trasúcimi sa rukami odpäl svoj drahocenný meč a položil ho víle k nohám. „Tento meč je znakom mojej moci. Doteraz mi ho neodňal ani najsilnejší protivník. Teraz ho skladám k tvojim nohám ako dôkaz, že spl-ním tvoju žiadosť.“ Nato víla vykročila k jazierku, na-črela do krehkých dlaní hrdzavej vody, ktorá sa vzá-pätí premenila na nebvomodrú, pristúpila k chlapcovi a pokropila mu tvár. V tej chvíli chlapec otvoril oči.

„Otec! Mal som krásny sen – o tom, ako navracat' ľuďom zdravie a radosť... My dvaja to máme vykonať!“ Hrdému vojvodcovi vstúpili do očí slzy. A tieto slzy spô-sobili, že krásna víla uverila Aquillovmu sľubu, mávla rukou a premenila všetku vodu v jazierku na blankyt-ne modrú. Odvtedy už voda v jazierkach a okolitých prameňoch nebola mŕtvou, ale naopak živou liečivou vodou navracajúcou ľuďom stratené zdravie...

Veďeli ste, že...?

... Dudince majú najvyšší počet slnečných dní v roku na Slovensku?

... v Dudinciach sa nachádza 32 kamenných tzv. rímskych bazénov vytesaných do travertínu?

... podľa legendy tieto bazény vybudovali rímski vo-jaci, v skutočnosti sú však dielom domácich obyvate-ľov z omnoho mladšieho obdobia?

... Dudince sú počtom obyvateľov najmenšie mesto na Slovensku? V roku 2021 malo mesto 1380 obyva-teľov.

... štatút kúpeľného mesta získali v roku 1983?

Autor pôsobí na Katedre slovenského jazyka a ko-munikácie, Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela.

Literatúra:

- KÁLAL, M. 1924. *Slovenský slovník z literatury aj nářečí*. Banská Bystrica : nákladem vlastním 1924, s. 540.
- KRAJČOVIČ, R. 2008. Z lexiky stredovekej slovenčiny s výkladmi názvov obcí a miest (11). In: *Kultúra slova*, 2008, roč. 42, č. 5, s. 291 – 292.
- KROPILÁK, M. a kol. 1977. *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku*. Zv. 1. Bratislava : Veda, 1977, s. 365 – 366.
- LUTTERER, I. – MAJTÁN, M. – ŠRÁMEK, R. 1982. *Zeměpisná jména Československa. Slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje*. Praha : Mladá fronta, 1982, s. 90.
- STANISLAV, J. 1999. *Slovenský juh v stredoveku*. Zv. 1. Bratislava : Národné literárne centrum – Dom slovenskej literatúry, 1999, s. 143 – 144.

web 1:

<https://slovník.juls.savba.sk/?w=Dudince&s=exact&c=p664&cs=&d=k-ssj4&d=psp&d=ogs&d=sssj&d=orter&d=scs&d=sss&d=pe-ciar&d=ssn&d=hssj&d=bermolak&d=noundb&d=orient&d=locu-tio&d=obce&d=priezviska&d=un&d=pskfr&d=pskcs&d=psken#> [cit. 18. 12. 2022]

web 2:

<https://www.dudince-mesto.sk/> [cit. 18. 12. 2022]

web 3:

<https://www.napalete.sk/rimske-kupele-v-dudinciach-nevybudova-li-rimania/?fbclid=IwAR3MABWDJwYIFA1Oo9SrIoisOXoxoFUn-h9i8-9kmWi6F26DsAq2bnWU88k> [cit. 18. 12. 2022]

web 4:

http://www.sodbtn.sk/obce/statistika_obce.php [cit. 18. 12. 2022]

web 5:

Povešť o víle Dudinke | Mesto Dudince (dudince-mesto.sk) [cit. 20. 12. 2022]

web 6:

<https://www.dudince-mesto.sk/hugo-von-oberndorff> [cit. 20. 12. 2022]